

BESZÁMOLÓ A BUDAVÁRI GÓTIKUS SZOBOREGYÜTTES KUTATÁSI PROGRAMJÁRÓL

PAPP SZILÁRD¹

Magyar Régészeti 13. évf. (2024) 3. szám, pp. 29–34. <https://doi.org/10.36245/mr.2024.3.2>.

Mint az szakmai berkekben köztudott, de a közönség idősebb generációi számára is jól ismert, 1974-ben hatalmas leletegyüttes került elő a budai várpalotában folyó felújítási munkálatok közben, amely a budavári gótikus szoborlelet megnevezéssel híresült el. Az ország jó részét néhány hónapra szinte lázba hozó anyag több ezer, kőből faragott, kisebb-nagyobb szobortöredékből állt (1. kép). A lelet a Budapesti Történelmi Múzeumba (BTM) került, ahol a szobrok jelentősebb részét 1976-tól kezdve állandó kiállításon láthatják az érdeklődők. A figuráknak, amelyekről mára egyértelmű, hogy valamikor az 1410–1420-as években Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) készítette őket épülő budai palotájának a díszítésére, több értelemben is páratlan a jelentősége, s nem csupán hazai, de nemzetközi összefüggésben is a korszak egyik legkiemelkedőbb emlékegyüttesét jelentik. Ezért az elmúlt években elindult egy új kutatási program, amely nem csupán az eddigi eredményeket gondolja tovább, hanem alapkutatás szintjén foglalkozik az anyaggal. Az alábbi cikk ennek a projektnek a legfontosabb kérdéseit mutatja be.

Kulcsszavak: Budavári szoborlelet, 1400 körüli kőszobrászat, kutatás, Luxemburgi Zsigmond magyar király

Éppen ötven évvel ezelőtt Zolnay László, a Budapesti Történelmi Múzeum középkoros régésze fedezte fel a budavári palota épülete mellett folytatott ásatás során azokat a szobortöredékeket, amelyek budavári gótikus szoborlelet néven váltak ismertté és híressé. 2024-ben a szobrok állandó kiállításának megújításával, egy ehhez készített új kiállítási vezetővel, konferenciával, valamint a nagyközönség számára szervezett változatos programokkal ünnepelte a múzeum a lelet előkerülésének félévszázados évfordulóját (2. kép). A szakmai program részeként arról az új kutatási programról is elhangzott előadás, amely ennek a beszámolóknak is a témája (TAKÁCS 2024).

A szobrokkal kapcsolatos vizsgálatok közvetlenül a nagy lelet feltárását követően, az 1970-es évek második felében és a nyolcvanas évek elején kifejezetten intenzíven folytak. A kutatásban egy triumvirátus volt a főszerep: a feltáró, Zolnay Lászlóé, aki a régészetin túl főként művelődéstörténelmi szempontból közelített az anyaghoz; a töredékek rendszerezését, restaurálását és a figurák rekonstrukcióját vezető Szakál Ernőé; illetve Marosi Ernőé, aki a szobrok művészettörténelmi helyzetét és jelentőségét igyekezett körvonalazni (az eredményekről leginkább ld. MAROSI 1976; ZOLNAY 1977; SZAKÁL 1977; ZOLNAY & MAROSI

1. kép. A Ludas Matyi című vicclap címlapja az 1974-es lelet feltárását követően

¹ Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Kutatási Osztály; szpappp@gmail.com

2. kép. A szoboregyüttes 2024-ben megújított állandó kiállítása (fotó: Keppel Ákos)

1989). Már a kutatásokkal párhuzamosan, 1976-ban elkészült az együttes állandó kiállítása is, melyen a legfontosabb torzók és töredékek kerültek bemutatásra. A nyolcvanas évek közepétől a vizsgálatok azonban egyre inkább elcsöndesedtek, megoldatlan kérdéseket és bizonytalanságok sorát hagyva maguk után, majd egyetlen intermezzótól eltekintve – 1994–1996 között a budai Szent Zsigmond-templom feltárásánál újabb darabok kerültek elő – gyakorlatilag le is álltak (az újabb leletekhez vö. a BTM 1996-os konferenciájának anyagát, In: [1999] *Budapest Régiségei* 33, 5–139). Az együttes ezzel párhuzamosan szinte feledésbe merült, anélkül, hogy érdemben igazán be tudott volna épülni a korszak nemzetközi összképébe, ráadásul a hazai közönség fiatalabb generációi számára már ismeretlen is maradt.

A fenti helyzetet érzékelve, valamikor a 2010-es évek közepén keresett fel Végh András, a Budapesti Történelmi Múzeum Vármúzeumának régész-történész, hogy lenne-e esetleg kedvem a kezelése alá tartozó szobrokkal foglalkozni. A felkérés nem ért teljesen felkészületlenül. Egyrészt a 2006-os *Sigismundus Rex et imperator*-kiállítás szervezésekor már testközelből szembesültem a szobrok bizonyos darabjaival és problémáikkal (vö. TAKÁCS 2006, főleg 219–238, 316–330, 367–368), majd a 2010-es évek első felében egy tanulmány erejéig foglalkoztam az együttes historiográfiájával, pillanatnyi kutatási helyzetével, illetve a jövőbeli lehetséges vizsgálatok feladataival és irányjaival (PAPP 2014). A szobrok kutatásának újraindítását több alapvető tényező is támogatta. Noha ma is igen töredékes és bizonytalan az összkép, az 1970-es évekhez képest nagyságrendekkel többet tudunk az 1400 körüli európai művészetről, benne a korszak kőszobrászatáról is. A feltárást követő időszakban Magyarország politikai berendezkedése miatt jóval nehezebb volt a nemzetközi, nyugati kutatásokkal lépést tartani, és a hazai eredményeket abba becsatornázni, mint jelenleg. A természettudományos vizsgálatok lehetőségei – illetve a szakma igénye ilyenekre – ma összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint egykor. Emellett az 1974-es, meghatározó leleten túl már a korábbiakban, de később is, némi túlzással a mai napig kerülnek elő újabb töredékek, melyek az együtteshez tartoznak. Mindezek miatt világos volt, hogy nem csupán az addigi eredményeket érdemes továbbgondolni, hanem az összes töredéket megvizsgálva az anyaggal alap kutatás szintjén lenne értelme foglalkozni. Ez három dolgot jelent: döntően az elsődleges forrásokból, azaz magukból a szobrokból kell kiindulni az új kutatás során; minden eddigi elképzelést, felvetést újra kell gondolni a megerősítés, vagy adott esetben a revideálás céljából; és nem pusztán egyes kérdésekre fókuszáló, hanem – amennyire ez persze lehetséges – teljeskörű,

átfogó megközelítéssel kell az anyagot áttekinteni. Mivel egy ilyen projekt anyagi hátterét a BTM – amelynek akkori főigazgatója, Farbaky Péter maximálisan el volt kötelezve a munkánk mellett – csak részben tudta biztosítani, sikerült a kutatásokhoz egy OTKA-pályázatot nyerni, ennek lezárultát követően pedig a vizsgálatokat egy következő pályázatban történt részvétellel is meg lehetett hosszabbítani.

A projekt a szobrokkal kapcsolatban eddig keletkezett különféle dokumentációk, írások, azaz alapinformációk összegyűjtésével és feldolgozásával kezdődött. A BTM ásatási és restaurálási dokumentációi (Régészeti Adattár, Középkori Osztály Rajztára és Fotótára) mellett ez érintette Zolnay László hagyatékának kutatható részét, valamint Szakál Ernő Peresztegen megőrzött hagyatékát. Megtörtént a szobrokról szóló teljes irodalom, nagyjából százötven tétel összegyűjtése és kijegyzetelésük. A feltárásban és az azt követő feldolgozásban részt vevő, még élő munkatársak egy részével beszélgetést is folytattunk az emlékeikről. Miután pedig a szoboregyüttes egyértelműen a budai palota és a mellette állt Szent Zsigmond prépostsági templom számára készült, Végh Andrással összeállítottuk az objektumokkal, továbbá a Zsigmond által külföldről Magyarországra/Budára küldött mesterekkel kapcsolatos írott források regeszta gyűjteményét. Utóbbinál minden esetben visszamentünk az eredeti, vagy legkorábbi dokumentumig, ami azzal járt, hogy számos eddigi, régóta görgetett tévedést és félreértést sikerült velük kapcsolatban tisztázni.

Mindezzel párhuzamosan a torzók, töredékek dokumentálása és katalogizálása is megindult, amire ilyen részletességgel és szisztematikusan még soha nem került sor. Miután az anyag túlnyomó része apró, részben faragott felülettel sem rendelkező darabból, szilánkból, továbbá kis méretük miatt is értelmezhetetlen, illetve a nagyobb darabokhoz képest új információval nem szolgáló töredékekből áll, az egész együttes felméréseinek nem lett volna értelme. Ezért nagyjából azt a 170 darabot választottuk ki, amelyek a kutatás céljait illetően relevánsnak tűntek, s ezeket – beleértve az állandó kiállításban lévő, nagy méretű szobrokat is – a BTM régészeti raktárában ebből a célból kialakított sarokban lehetett egyesével, alaposan megvizsgálni. E munka megszervezésében Végh András, lebonyolításában Péter Attila, majd Takács Ágoston volt a segítségemre. A dokumentáció az alapadatok (leltárszám, lelőhely, feltáró, feltárás éve, méretek, anyag) felvételén túl állapotleírásból, az esetleges festésnyomok regisztrálásából, részletes, művészettörténeti szemszögű tárgyleírásból, valamint teljességre törekvő bibliográfiából állt össze. E munka természetesen nem (pusztán) önmagáért volt való, annak során számtalan, addig nem ismert információra, újdonságra derült fény. Példaként említhető, hogy egy alsóttest (ltsz. 75.1.7) öve alatt a róla egykor lelógó tör lenyomatát lehetett dokumentálni, ami segített a figura ikonográfiai azonosításában. Az is világossá vált, hogy a Madonna-szobornak (ltsz. 75.1.30) van egy oldalfordított kompozíciós párdarabja (75.1.20), tehát valamiféle modellhasználatlal mindenképpen számolnunk kell a műhelyben (3. kép). A fentiekén túl e felmérésnek fontos része volt annak a feltérképezése is, hogy a szobrokat hogyan készítették, azaz milyen tömbökből faragták őket, milyen technikával, mi határozta meg a kompozíciók kidolgozását, vagy hogy mikor milyen szerszámokat használtak. Ezek mellett jelentős hangsúly esett arra is, hogy a

3. kép. Női szent figurája (ltsz. 75.1.20), az ún. Fehér Madonna (ltsz. 75.1.30) kompozíciós párdarabja (fotó: Tihanyi Bence)

4. kép. Fotózás a BTM egyik raktárában Tihanyi Bencével, Végh Andrással és Papp Szilárddal (fotó: ismeretlen)

5. kép. Munka közben (Papp Szilárd) az állandó kiállítás terében (fotó: Tihanyi Bence)

szobrok egy részének befejezetlen állapotát részleteiben dokumentáljuk és kiértékeljük. A budai együttes ezen jellemzője ugyanis az előbbi kérdéskör felfejtésében eddig jórészt kiaknázatlan, kivételes lehetőséget biztosít a kutatás számára, és az anyagot a nemzetközi szinten is egyedülálló jelentőségűvé teszi.

A dokumentálás másik, nem kevésbé fontos területe a kiválasztott darabok részletes fotózása volt. Az anyagról eddig csak alkalmoszerűen készült néhány színes, illetve digitális felvétel, s most a BTM fényképészei, Tihanyi Bence és Bakos Ágnes szisztematikusan fotózták végig a katalogizált darabokat, nagyjából 1700 felvételt készítve (4. kép). A cél kettős volt: a részletes dokumentáláson túl mindegyik fénykép átesett olyan szintű utómunkálaton is, hogy a teljes anyag nyomdakész, azaz bármikor publikálható állapotba került. A két fotóssal történt együttes munka számomra személyesen is óriási tanulságokkal járt a tárgyakhoz történő vizuális megközelítésmódok különbözőségeiről, ezek egymáshoz közelítésének előnyeiről, vagy éppen arról, hogy olykor érdemes lehet a saját szemszögünket egy másik szakmáéra cserélni.

A BTM vezetésének köszönhetően a fentiekén túl egy kivételes lehetőségünk is adódott a szobrok vizsgálatára. Miután az anyag kisebb részét az állandó kiállításban, a többit pedig különböző raktárak polcainak és szekrényeinek mélyén őrzik, a teljes leletegyüttest egyszerre, egyazon térben, azaz egyben gyakorlatilag soha nem lehetett látni. Ezért az állandó kiállítást három-négy hónapra bezárták, s a teljes raktári anyagot bevittük e térbe. Így az együttes belső viszonyrendszerét, a szobrok egymás közti kapcsolatát mind a méret, a felületkezelés, a stílusösszefüggések vagy a mesterkezek tekintetében sokkal közvetlenebbül és alaposabban lehetett összevetni (5. kép). Restaurátori munkálatokra is lehetőséget adott e helyzet, amit az anyaggal alkalmanként már régóta foglalkozó Módy Péter végzett el (6. kép). Ennek legfőbb művészettörténeti hozadéka az volt, hogy két tucatnyi, kisebb-nagyobb önálló töredéket még hozzá tudunk illeszteni jelentősebb méretű darabokhoz. Lényeges felismerés volt például ennek során az, hogy fény derült egy koronának (Itsz. 94.53.2–3) és az egykor belőle kinövő cseh királyi sisakdísz sasszárnytöredékének (94.53.1) az egybetartozására, mégpedig közvetlen törésfelület mentén.

6. kép. Módy Péter restaurálás közben az állandó kiállítás terében (fotó: Tihanyi Bence)

A szobrok kőanyagának vizsgálatát Török Ákos végezte el. Alapvetően három kérdéskörrel kapcsolatban kerestünk válaszokat. Megerősítést nyert az 1970-es évek megállapítása, hogy az együttest egységesen az ún. Buda-környéki puha mészkőanyagból faragták. Tucatnyi, a budai palota területén és környezetében előkerült, további „szórványdarabbal” kapcsolatban merült fel a korábbiakban, hogy esetleg a szoboregyütteshez tartoznak, s az eddig csak művészettörténeti módszerekkel vizsgál-

ható kérdés eldöntésében e darabok kőanyagmeghatározása többnyire a segítségünkre volt. A törésfelülettel nem illeszkedő, de morfológiai alapon egykor valószínűsíthetően egyazon szoborhoz tartozó daraboknál pedig szintén fontos, bár nem mindig egyértelmű támpontot adott az anyagvizsgálat az említett dilemmák tisztázására. Meglehető eredmény született továbbá az 1974-es lelettel együtt előkerült, kis méretű, építészeti modell (ltsz. 94.49) esetében, amelyről kiderült, hogy anyaga eltér a szobrokétól, s még csak nem is hazai kőfajtából, hanem a bajorországi Solnhofenből (Kelheim) származó mészkőből faragták.

Szintén sor került a szobrok festésének részletes vizsgálatára Galambos Éva vezetésével. Elsőként fej- mikroszkóp segítségével térképezték fel a fennmaradt maradványokat. Ezt követte egy nagyjából száz tételes mintavétel, majd anyagvizsgálat, amellyel az alapozások, kötőanyagok és egyes festékek összetevőit, illetve utóbbiak eredeti színét próbálták meghatározni. Végül a kérdéses eseteknél elemanalitikai elemzéssel egészítették ki az addigi információkat. Mindezek alapján tizenhárom figuránál teljes színrekonstrukciót is lehetett készíteni.

A kő-, és festésvizsgálatokon túl Takács Ágoston segítségével másfél tucat kiemelt darabról szkenneres felmérés is készült. Két konkrét célunk volt e technika alkalmazásával. Egyrészt a torzók eredeti méretadatainak a rekonstruálásánál az eljárás jelentős segítséget nyújtott, de könnyebbé vált az együttesen belül megfigyelhető öt-hat méretrend csoportosítása és egybevetése is. Másrészt olyan darabokat választottunk ki, amelyekhez többféle szempont alapján még további, de törésfelülettel nem illeszkedő darabok is hozzátartozhattak egykor, s a szobrok, illetve töredékek 3D-s rekonstrukciójával a felmerült kapcsolatokat meg lehetett erősíteni vagy cáfolni.

Az eddigiekkel párhuzamosan az együttes szűkebb értelemben vett művészettörténeti vizsgálata is javában folyt már. Ahhoz, hogy a szobrok tágabb környezetét, kapcsolódási pontjait és jelentőségét meg lehessen határozni, először is át kellett nézni a korszak európai szobrászatának a történetét. Ez főként a lehetséges párhuzamként addig felmerült régiók, országok emlékéanyagának a feltérképezését jelentette, amely során elsősorban Közép-Európa egy részére (Alsó-Ausztria, Bajorország, Csehország), illetve a történeti Dél-Németalföldre és Franciaországra fókuszáltunk. Nagyban segítette e munkát, hogy többször volt lehetőségem a müncheni Zentralinstitut für Kunstgeschichte könyvtárában dolgozni. A publikációk feldolgozása jelölte aztán ki, hogy mely területek pontosan milyen emlékéanyagát kell személyesen is végignézni, aminek a jelentősége – tekintve, hogy háromdimenziós műfajról van szó – aligha hanyagolható el. Így került sor egy-egy többhetes francia-németalföldi, bajor-osztrák és amerikai, továbbá néhány napos bécsi, pozsonyi, prágai, illetve párizsi tanulmányútra.

A fenti munka során egyértelművé vált, hogy az eddigi elképzelésekkel szemben az együttes meghatározó része közvetlen francia udvari, leginkább párizsi, burgundiai és talán bourges-i előképekkel rendelkezik. Így e területek egykorú forrásanyagával is érdemes volt foglalkozni. Elsőként tucatnyi, a korszakban járatos francia kollégával vettük fel a kapcsolatot, hátha találtak a kutatásaik során valamilyen bennünket érdeklő forrással, majd három, francia levéltári tapasztalattal rendelkező hazai történész (Novák Veronika, Gálffy László, Fábíán Laura) töltött el néhány hetet Párizs, Bourges és Poitiers levéltáraiban, hogy tűt keressenek a szénakazalban. Noha e kísérletek nem hoztak eredményt, utóbb mégis előkerült egy új forrás, amely legalább megerősítette, és további adatokkal egészítette ki azt a már régebb óta ismert információt, hogy Zsigmond 1416-os, egy hónapos párizsi tartózkodása során jelentős számban fogadott fel különféle helyi és máshonnan való mestereket, és küldte őket haza, Budára.

A szoboregyüttes alap kutatásának egyik, ha nem a fő célja, egy monográfia megjelentetése volt az anyagról. Az elmúlt években jórészt már e könyv írása töltötte ki a kutatás idejének a nagy részét, ami így előrehaladott állapotban van. A kötet két nagyobb egységből fog állni. A második egy függelék lesz a már említett regeszta gyűjteménnyel, a részletes kő-, illetve festékanyagvizsgálatokkal és a kiválasztott darabok katalógusával. Kis túlzással e részek már készen vannak, s megírásuk elsőségének az az oka, hogy elsősorban az itt felhalmozott ismeretek alapján lehet aztán különféle, az együttesrel kapcsolatos témaköröket is tárgyalni. A könyvben ez utóbbiak alkotják majd az első egységet, előreláthatóan hét fejezetre osztva: (1) a feltárások, a leletek és az együttes meghatározása; (2) a szobrok kivitelezése; (3) a budai műhely és működése; (4) az ábrázolási témák; (5) a formanyelv és a mesterek eredete; (6) az ún. Stibor-műhely kérdése; illetve (7) lehet-

séges hatások és utóélet. E fejezeteknek a bő fele készült már el. Természetesen a könyv fontos részét fogja képezni egy részletes és gazdag illusztrációs anyag az együttesről és a releváns emlékanyagról.

A kutatás során jó néhány, a korábbi elképzeléseket megerősítő, de ezeken túl számtalan új, alapvető eredmény is született. Ezek jelentős mértékben bővítik a tudásunkat Luxemburgi Zsigmond művészeti reprezentációjáról, budai udvarának kulturális életéről és nemzetközi kapcsolatrendszeréről. Bizonyossá vált, hogy az 1974-es lelet az egykori szobrászműhely valamely részéből került elő, s hogy – egy-két kivételtől eltekintve – a szobrok soha nem kerültek elhelyezésre. Egy középkori műhely működését és viszonyait illetően e megállapítások nemzetközi összefüggésben is kivételes megfigyelésekre adtak alkalmat. Bizonyos pontokon tisztázni lehetett a műhelyen belüli mesterkérdéseket, aminek nem lényegtelen mellékszála az ilyen jellegű vizsgálatok módszertani nehézségeinek és határainak körvonalazása sem. Nagyobb mértékben módosultak a szobrok ábrázolási témáiról eddig elképzelték. A hatalmi, reprezentációs ikonográfia aránya az együttesen belül kisebb volt, mint azt korábban gondolták, s nagyobb hangsúllyal, több méretrendben ábrázoltak különböző szenteket. De szerepet kapott legalább egy bibliai jelenet is, a Háromkirályok imádása, amelynek az egyik napkeleti bölcs alakjába bújtatva feltehetően maga Zsigmond volt a főszereplője. Az eddigiekhez képest jóval pontosabban sikerült beazonosítani, hogy a szobrok túlnyomó részét minden bizonnyal Franciaországból érkező mesterek készítették, aminek a háttérben egyértelműen Zsigmond külföldi diplomáciai tevékenysége, konkrétan az 1416-os párizsi tartózkodása állt. Ez azt is jelenti, hogy az együttes ezen részének a datálása az eddigi két-három évtizedes időintervallum helyett közvetlenül 1416 utánra szűkíthető le. Az itt említett új eredmények – számos továbbival is kiegészülve – összességében egészen más megvilágításba helyezik a nemzetközi színtéren is elsősorú anyagot, jelentősen fokozva annak tudományos értékét. Az az úr pedig, amely a „dolgavégezetlenül” felbomlott budai műhely örökségének a hiánya miatt érzékelhető a Magyar Királyságban, szemléletesen mutat rá az ország sajátos helyzetére és változó beágyazottságára az európai kultúrában.

A cikkben bemutatott kutatások a következő pályázatok támogatásával valósultak meg: A budai vár Zsigmond-kori szoborleletei (OTKA K112678); Hatalmi reprezentáció és udvari kultúra a késő középkori és kora újkor Magyarországon (NKFIH K129362).

HIVATKOZOTT IRODALOM

Marosi, E. (1976). Vorläufige kunsthistorische Bemerkungen zum Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. *Acta Historiae Artium* 22, 333–373.

Papp Sz. (2014). A király műhelye: Luxemburgi Zsigmond budavári szobrai és művészettörténeti helyzetük. *Művészettörténeti Értesítő* 63, 1–36. <https://doi.org/10.1556/muvert.63.2014.1.1>

Szakál E. (1977). Megfigyelések, adatok és következtetések az 1974. évi szoborlelet értékeléséhez. *Budapest Régiségei* 24:3, 199–210.

Takács I., Jékely Zs., Papp Sz. & Poszler Gy. (szerk.) (2006). *Sigismundus Rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Mainz: Philipp von Zabern.

Takács Á. (2024). A budavári gótikus szoborlelet 50 éve. *Magyar Régészet* 2024:2, 68–72.

Zolnay L. (1977). Az 1967–1975. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. *Budapest Régiségei* 24:3, 3–164; 24:4, 3–239.

Zolnay L. & Marosi E. (1989). *A budavári szoborlelet*. Budapest: Corvina.